

BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QUVCHILARINING SHAXSIY RIVOJLANISHIDA TA‘LIM-TARBIYANING UZVIY BOG‘LIQLIGI VA IZCHILLIGI

Karamatova Dilfuza Sadinovna - Nizomiy nomidagi Toshkent davlat
pedagogika universiteti o‘qituvchisi, Toshkent, Uzbekistan.

Mardonova Nozimaxon Baxrom qizi - TDPU, BT farulteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining shaxsiy rivojlanishida ta‘lim va tarbiyaning uzviy bog‘liqligi va izchilligi haqida qarashlar mohiyati yoritib berilgan. Maqolada millatimizning buyuk namoyondalari va dunyo olimlarining tarbiya va ta‘lim nuqtai nazaridan ilmiy qarashlari o‘z aksini topgan.

Kalit so‘zlar: shaxs, tarbiya, ta‘lim, uzviylik, izchillik, bilim, ishonch, xususiyat, iqtidor, maqsad, rivojlanish, izlanish, mas‘uliyat, motivatsiya, malaka.

Har bir inson dunyoga kelgach, yorug‘ olamni ko‘rishga, uning sir-u asrorlarini o‘rganishga intiladi. Bola go‘daklik chog‘laridanoq qiziquvchan bo‘ladi. Bola shaxs bo‘lib yetishishi uchun unga ta‘lim bilan bir qatorda tarbiya ham uzviylik va izchillik asosida berib borilmog‘i lozim. Xo‘sh, shaxs o‘zi kim?

Shaxs tushunchasi insonga tegishli so‘z bo‘lib, psixologik tomondan rivojlangan, tegishli xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, ma‘lum xulq-atvor va dunyoqarashi mavjud bo‘lgan jamiyatning bir bo‘lagini ifodalashga xizmat qiladi. Odam shaxs bo‘lib taraqqiy etishi uchun psixik jihatdan rivojlanishi, o‘zini bir butun inson sifatida his etishi, o‘z xususiyatlari va sifatleri bilan boshqalardan ajralib turishi lozim.

Abdulla Avloniy o‘zining “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarida insonning komil inson bo‘lib yetishuvida tarbiyaning o‘rnini alohida tilga olib, “Janobi Haq insonlarning asl xilqatda iste‘dod va qobiliyatli, yaxshi ila yomonni, foyda ila zararni, oq ila qorani ayiradigan qilib yaratgan. Lekin, bu insondagi qobiliyatni kamolga yetkazmoq tarbiya vositasida bo‘ladir. Agar bola yaxshi tarbiya topib, buzuq xulqdan saqlanib, go‘zal xulqlarga odatlanib katta bo‘lsa, baxtiyor bir inson bo‘lib chiqadi. Agar tarbiyasiz, axloqi buzilib o‘ssa, nasihatni qulog‘iga olmaydigan, har xil buzuq ishlarni qiladigan nodon, johil bir rasvoi odam bo‘lib chiqadi” - deb ta‘kidlaydi [1].

Haqiqatda ham insonning kelajak hayotida, uning insonlar va jamiyat oldidagi obro‘-e‘tibori va mavqaida uning ilk bolalik chog‘laridanoq olgan tarbiya va ta‘limining o‘rni salmoqli joy egallaydi. Eng avvalo tarbiya va ta‘lim so‘zlarining o‘zi qanday xususiyatlarga ega ekanligi haqida so‘z yuritsak.

Tarbiya-insonning komil shaxs bo‘lib yetishishi va har tomonlama taraqqiy etishi uchun zarur shart-sharoit yaratishga va maqsadiga tomon yo‘naltirilgan faol jarayon hisoblanadi.

Ta‘lim esa zaruriy bilim, ko‘nikma va malakalarni o‘zlashtirish, tushunish, tafakkur etish va uni kundalik hayotda qo‘llay olishga qaratilgan yuksak maqomga ega faoliyat hisoblanib, ushbu jarayon maxsus tashkil etiluvchi mashg‘ulot bo‘lib, uni tashkil etishdan asosiy maqsad insonni mustaqil hayotga tayyorlash, zaruriy bilim va malakalarni berishdan iborat. Ushbu jarayondan o‘tgan har bir shaxsning ijtimoiy va shaxsiy xususiyatlari deyarli shakllanadi. Chunki ta‘limning to‘liq darajada egallanishi uchun insonga ta‘lim bilan bir qatorda tarbiya ham muhim omil ekanligi inobatga olinadi. Axir bejizga, tarbiya bor joyda ta‘lim ham bo‘ladi deyilmaydi.

Islomda ham dunyoviy ilmlarning barchasi Qur‘oni Karim ta‘limoti bilan bog‘liq va uyg‘un holda berilgan.

Qadimgi Yunonistonda Suqrot, Pifagor, Arastu, Aflotunlar g‘oyaga asoslangan, o‘zlarining inson kamoloti va tarbiya masalalarining falsafiy negizini yaratgan. Arastu “Iskandarga nasihatlar”ida (U Iskandar Zulqarnaynning ustози bo‘lgan va Iskandar ham o‘z navbatida Arastuni o‘z otasidan ustun qo‘ygan) insonning eng yuksak fazilati taqvdorlik, iymonli, ilmi bo‘lishligini shunday ta‘kidlagan edi: “Taqvdorlik iymon vositasida kamol topadi. Iymon esa fikru andisha soyasida hosil bo‘ladi”.

Ilmda xosiyat ko‘p, chunki u, taraqqiyot kaliti, insonning qalb ko‘zidir. Bunda ilm aqldan quvvat olganligi sababli, aql ma‘naviy haqiqatlari bilan insoniyat jamiyatining dunyoviy ishlarida intizom yaratadi. Bu haqda ulug‘ matematik va faylasuf olim Pifagorning quyidagi fikrlari fikrimizning isbotidir. Ular:

Donishmandlik nima?

Donishmandlik – bu tartib-intizomlilik. Donishmand bo‘lay desang hamma narsani joy-joyiga qo‘y. O‘tkinchi shuhratdan oqil kishining kundalik ishidagi tartib o‘laroq.

Yetuk shaxslarning (olimlar, donishmandlar, faylasuflar, yozuvchilar, shoirlar, qahramonlar, davlat arboblari va shu kabilar) hayoti va faoliyati ulug‘ ibrat, tarbiya sabog‘idir.

Hozirgi kunda ham ilm-fanning turli sohalari shuningdek, fan, adabiyot, san‘at, falsafa va boshqa sohalarda ijod qilganlarning ismi shariflarini yo‘qlash, qilgan ishlaridan foydalanish, insoniyatning og‘irini yengil qilganliklari ularni esalb, yod qilib turilishi nihoyatda ahamiyatlidir” [2].

Yer yuzida inson zoti mavjud bo‘lib, ko‘p asrlik buyuk tarix davridan to shu bugungi kunga qadar butun dunyoga mashhur bo‘lgan faylasuflar, olimlar, sotsiologlar va pedagoglar orasida azaldan bola tarbiyasi va kamoloti uchun zarur bo‘lgan omillar haqida juda ko‘plab ilmiy qarashlar va farazlar yuzaga kelgan bo‘lib, bu bahsli, jiddiy va o‘ta mas‘uliyatli vazifaning yuzaga kelishi va olib borilish jarayoni bir-biridan ayri bo‘lmagan holdagina natijani yuqori ko‘zlashga erishilishi haqida bahs-munozaralar bir necha ming yillardan buyon davom etib kelmoqda. Pedagogik adabiyotlar tahlilidan o‘tmishda va bugungi kunda tarbiya va ta’limga bo‘lgan ilmiy va amaliy qarashlar aniqlanganini ko‘rishimiz mumkin.

“Ta’lim tarixida va pedagogik nazariyalarda antik davrdan boshlab, u yoki bu alloma, pedagog nomi va ijodi bilan bog‘liq bo‘lgan tarbiyaning umumiy konsepsiyalari shakllangan. Bularga: Platonning ijtimoiy pedagogik utopiyasi, Ya.A.Komenskiyning umumiy tarbiya to‘g‘risidagi ta’limoti J.J.Russoning erkin tarbiya ta’limoti, I.Gebart, K.D.Ushinskiy, Dj.Dyui, A.S.Makarenkolarning pedagogik tizimlari misol bo‘la oladi [4].

Nemis mutaxassisi F.V.Kron tarbiyaga bo‘lgan olti yondashuvni ko‘rsatib o‘tgan:

- ✓ tarbiya - o‘ziga xos majburlashdir (Platon);
- ✓ tarbiya - hayot davomida bolaga yordam berish (Pestalosti);
- ✓ tarbiya - bolani erkin rivojlanishi uchun sharoit yaratish (Russo);
- ✓ tarbiya - bolani nazorat va boshqarish (Gerbart);
- ✓ tarbiya - bolani tajribali va katta odamlar tomonidan rahbarlik qilish;
- ✓ tarbiya - belgilangan me‘yorlarni ishlab chiqarish (bixeviorizm)” [3].

Ushbu ta’limotlardan shuni tushunib yetish mumkinki, tarbiya konsepsiyasi barcha ya’ni ilmiy, falsafiy, psixologik hamda ijtimoiy jihatlardan tortib ,tarixda yashab o‘tgan va bugungi kunda ham mavjud bo‘lgan olimlar va pedagoglarning shaxsiy fikr va mulohazalarida o‘zini namoyon etgan [5].

“Jamiyatimizda yangilanish jarayoni ketayotgan, qadriyatlarimiz tiklangan bir paytda milliy-ma’rifiy boyliklarimiz sirasiga kiruvchi o‘tmish donishmandlari, buyuk alloma va mutafakkirlarning bizga qoldirgan bebaho merosini o‘rganish katta ahamiyat kasb etmoqda [6].

Xalqimizni jahonga tanitgan buyuk siymolar, ulug‘ allomalar, mard va qahramon farzandlarning hayot yo‘li, butun faoliyati bugungi va kelajak avlod uchun ibrat maktabi bo‘lib qoladi, zamonlar o‘tishi bilan bu nodir ma’naviy durdonalarning qimmatini va ahamiyatini yanada oshib boraveradi.

Ulug‘ ajdodlarimizning ana shu boy merosidagi pedagogik g‘oyalari xalq pedagogikasida atroflicha o‘rganiladi. Chunonchi, xalq pedagogikasi xalqning tarbiya bo‘yicha tajribalar majmui deb qaraladigan bo‘lsa, allomalarimizning yosh avlodni axloqiy tarbiyalash borasidagi pedagogik g‘oyalari xalq donishmandligi, xalq dunyoqarashi bilan o‘zaro uyg‘un va chambarchas bog‘liqdir” [7].

Bizdan avval yashab o‘tgan, bugungi kunga kelib esa o‘z ilmi bilan dunyoni hayratga solib kelayotgan buyuk allomalarimizning barchamizga ibrat bo‘luvchi va mislsiz ilmiy va ijodiy ishlari, ulardagi axloq va tarbiyaga oid ta’limotlar haqida barcha narsalarni o‘rganish va tafakkur qilish bugungi yosh avlod uchun g‘oyatda muhim bo‘lgan jarayonlardan biri hisoblanadi [8].

Shunday qilib, tarbiya va ta’lim tarixida tarbiyaning ikki asosiy shakllari bor ekanligini bilishimiz mumkin.

Birinchisi, an’anaviy tarbiya, ya’ni tarbiyaning ijtimoiy normalarni bilishga, insonga zarur bo‘lgan dolzarb zamon talablarini o‘rgatishga xizmat qiladi [9].

Navbatdagisi esa, tarbiya tizimining insoniy yo‘naltirilganligidir. Bu degani esa, shaxsning ichki va tashqi ehtiyojlarini, qiziqishi, qobiliyat va iste’dodlarini va individual rivojlanishini ifoda etadi. Bu faoliyatda bolaning erkin faoliyati va rivojlanishi yetakchi o‘rinni egallaydi [10].

Boshlang‘ich sinfga qabul qilingan har bir bola shu sinf ustozini uchun o‘z farzandidek bo‘lmog‘i zarur. Ustoz o‘quvchilariga bilim berar ekan, ta’lim va tarbiyaning uzviyligi va izchilligiga butun e’tiborini qaratishi lozim. Mazkur jarayonning olib borilishida faqatgina o‘qituvchi emas, balki bolaning ota-onasi, maktabdagi boshqa ustozlar, hattoki, mahalla faollari ham birdek mas’ul shaxs hisoblanadilar [11]. Aytishadiku bir bolaga yetti mahalla ota-ona deb. Bugungi kunga qadar o‘quvchilarning yaxshi tarbiyalanishlari uchun ko‘plab pedagoglar tomonidan bir qancha yondashuvlar, yo‘nalishlar ishlab chiqilgan.

“Bolalarni jamoada tarbiyalash nazariyasi A.S.Makarenkoning amaliy faoliyatida rivojlandi. Uning ta’kidlashicha, jamoa tarbiyaning shakli, quroli, vositasi hamda har bir shaxsni rivojlantirish manbai sifatida namoyon bo’ladi. Uning fikricha, jamoada shaxs erkinligi va qadr-qimmatini hamda himoyalanganligi va ijtimoiy aloqalari ta’minlanadi [12].

Shuning uchun insoniylik tarbiyasi bu jamoaviy tarbiya deb hisoblanib, tarbiyalovchi jamoani shakllantirishning ahamiyatini ko’rsatib bergan. Tarbiyalovchi jamoa bu o’zining vazifalariga, an’analariga, munosabat stiliga, o’z-o’zini boshqarish organlariga ega bo’lgan tirik ijtimoiy hodisadir [13]. Makarenkoning xizmatlari yana shunda ko’rinadiki, u birinchilardan bo’lib, jamoa tarbiyasining asosiy tamoyillarini ilmiy jihatdan asoslab berdi, ularga bolani ijobiy tomonlariga tayanish, parallel ta’sir etish, bola shaxsiga hurmat va talab uyg’unligi, bolaga individual ta’sir etish tamoyillari kiradi” [14].

Bola shaxsini shakllantirishdek ulkan va mashaqqatli ish bugungi kunning eng dolzarb masalasi bo’lib kelmoqda. Bu jarayon ayniqsa boshlang’ich ta’lim o’qituvchilari zimmasidagi yukni bir necha barobarga oshirib yubordi desak, mubolag’a bo’lmaydi [15, 16]. Chunki maktab ostonasiga endigina qadam qo’ygan bolajonlarni endigina kurtak yozayotgan nihollarga qiyoslaymiz. Ustoz esa bamisoli bog’bon. Bog’bon nihollariga qanchalik ko’p e’tibor qaratib, ularni yaxshi parvarish etsa, bu nihollar kelajakda el-u yurtiga ko’pdan ko’p foydasi tegadigan barkamol avlod bo’lib yetishadi. Agarda bog’bon nihollaridan e’tiborini qizg’onsa, ulardan mehrini ayasa, bu nihollar kelajakda qanday hayot kechiradi-yu, vatan ravnaqi uchun qanday ishlarni amalga oshirishi haqida o’y surishga ham qo’rqasan kishi.

Shunday ekan, kelajak avlod uchun, ona yurtimizning gullab-yashnashi uchun yosh avlodni har tomonlama yetuklik ruhida tarbiyalash nafaqat ustozlarning, balki oila va mahallaning ham vatan oldidagi eng oliy burchi ekanligini anglab yetishimiz zarur [17, 18].

O’sib kelayotgan yosh avlodga faqatgina ta’lim yoki faqatgina tarbiya bermasdan, ularga bu ikki jarayonni mutanosib ravishda o’rgatib va uqtirib borish lozim. Ayni ushbu ishni amalga oshirish uchun mamlakatimiz bo’ylab juda yuqori sur’atlarda ta’lim oluvchilar uchun zarur bo’lgan barcha shart-sharoitlar yaratib berilmoqda. Bu ishlarni amalga oshirishda ustoz-murabbiylarga, ota-onalarga va mahalla tashkilotlariga muhtaram prezidentimizning qo’llab-quvvatlashlari hamda moddiy va ma’naviy tomondan bildirgan ishonchlari yanada yuksak cho’qqilarni

qo‘lga kiritish uchun motivatsiya bo‘lmoqda desak, yanglishmagan bo‘lamiz [19, 20].

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlab o‘tish joizki, kelajak avlodni tarbiyalashdek o‘ta mas’uliyatli ishni amalga oshirish jarayonida ta’limni tarbiyadan, tarbiyani esa ta’limdan ayro tutmagan holda, har ikkovini ham uzviylik va izchillik asosida olib borar ekanmiz, mustaqil O‘zbekistonning kelajagi buyuk va bardavom bo‘lishiga, uning gullab-yashnashiga hech qanday shubhalar yuzaga kelmaydi. O‘zbekiston Respublikasining birinchi prezidenti Islom Karimov shunday degan edilar: “Farzandlarimiz bizdan ko‘ra kuchli, bilimli, dono va albatta baxtli bo‘lishlari shart”.

Bizga berilgan imkoniyatlardan oqilona foydalanaylik. Zero, bizni yorqin kelajak kutmoqda. Ajdodlarimizga munosib avlod bo‘laylik!

Adabiyotlar:

1. Abdulla Avloniy. Turkiy Guliston yoxud axloq. -T.: O‘qituvchi, 2004. -97-bet.
2. Hasanboyev J., To‘raqulov X.A., Alqarov I.Sh., Usmanov N.O‘. “Pedagogika”. -T.: Noshir. 2011. - 26-bet.
3. Karamatova S.D. (2022). INTEGRATIVE APPROACH TO FORMING ECOLOGICAL CULTURE OF FUTURE PRIMARY CLASS TEACHERS. *British Journal of Global Ecology and Sustainable Development*, 6, 82-86.
4. Karamatova D.S., Tolliyeva G.R., Qilichova M.J. O‘quvchilarda ekologik ong va ekologik madaniyatni rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida// “Образование и наука в XXI веке” Международный научно-образовательный электронный журнал. Выпуск № 25 (том 3), март, 2022. – В.956-962.
5. Karamatova D.S. Kichik maktab yoshidagi bolalarda tabiatga, jamiyatga va o‘z-o‘ziga nisbatan munosabatlarni tizimli rivojlantirish / International Scientific and Practical conference “Topical Issues of Science” Xalqaro konferensiyasi. - USA: NEW York university.
6. Karamatova D.S. Kichik maktab yoshidagi bolalarda tabiatga, jamiyatga va o‘z-o‘ziga nisbatan mas’uliyatli munosabatlarni tizimli rivojlantirish // “Образование и наука в XXI веке” Международный научно-образовательный электронный журнал. Выпуск № 25 (том 3), март, 2022.
7. Salayeva M.S. Umumiy pedagogika. -T.: “Nodirabegim” nashriyoti. 2021. -163-164-betlar.

8. Салаева М.С., Джумабаева М.Б. Педагогнинг кичик мактаб ёшидаги болаларни ижтимоий мобиллигини оширишга таъсири // IJTIMOIIY FANLARDA INNOVASIYA ONLAYN ILMIY JURNALI, ISSN - 2181-2608. With Impact Factor: 8.2 SJIF: 5.426 - Б. 59–62. Retrieved from <http://www.sciencebox.uz/index.php/jis/article/view/1552>
9. Салаева М.С., Бекназарова Х.Х. Бошлангич таълим ўқувчиларини ижтимоий мобиллигини ривожлантириш // EURASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, PHILOSOPHY AND CULTURE Innovative Academy Research Support Center UIF = 8.2 | SJIF = 6.051 www.in-academy.uz Volume 2 Issue 4, April 2022. ISSN 2181-2888. Pages 136-139. <https://zenodo.org/record/6511330#.Y1G0jnZByUk>
10. Салаева М.С., Бекназарова Х.Х. Формирование мобильности личности как педагогическая проблема // SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 3 | ISSUE 3 | 2022 ISSN: 2181-1601. Uzbekistan www.scientificprogress.uz Pages 384-390. <http://www.scientificprogress.uz/storage/app/media/3-3.%20065.%20384-390.pdf>
11. Салаева М.С., Мамадалиева У.С. Развитие когнитивной мобильности учащихся в начальном образовании / “Хорijiy tillarni o‘qitishda yangicha yondashuvlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy onlayn anjumani. Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti – T.: “Firdavs-Shoh” nashriyoti, 2022 – B. 276-281.
12. Salayeva M.S., Shoyunusova F.S. (2022, November 1). Yangi O‘zbekiston sharoitida yoshlar kelajagiga yuksak e‘tibor // *Problems and scientific solutions*, Australia, Melbourne. November 1, 2022. Session 1, Part 5. Pages 53-60. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7269286>
13. Salayeva M.S., Shoyunusova F.S. Yangi O‘zbekiston sharoitida Uchinchi Renessansga mos barkamol avlodni shakllantirish muammolari / “XXI asr шахс тараққиёти: муаммо ва ечимлар” мавзусида 1-анъанавий талаба илмий жамияти ТИЖ илмий-амалий конференцияси, Тошкент амалий фанлар университети «Психология» кафедраси 2022 йил 20 декабрь. –Б.140-141.
14. Salayeva M.S., Shoyunusova F.S. (2022, October 11). Development of high-quality human capital is an important factor of society's development / *Innovative development in the global science*, Boston, USA. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7184486>

15. Salayeva M.S., Shoyunusova F.S. (2022). Ta'lim jarayonida o'quvchilarni ijtimoiy faolligini rivojlantirish imkoniyatlari // *Academic research journal*, 1(5). - Pp.9-14. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7227181>
16. Salaeva M.S., Shoyunusova F.S. Bola shaxsini shakllantirishda otalarning o'rni // *Международный научно-образовательный электронный журнал «ОБРАЗОВАНИЕ И НАУКА В XXI ВЕКЕ»*. ISSN: 2658-7998. Электронный журнал. Выпуск No 24 (том 4) (март, 2022). -С.751-754. https://www.mpcareer.ru/_files/ugd/a62191_0b77bb588ae44c41874c43e8211ea9a8.pdfhttps://www.mpcareer.ru/_files/ugd/Март%202022.%20Том%204.pdf
17. Salaeva M.S., Shoyunusova F.S. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar kognitiv mobilligini xalqaro dasturlar asosida baholanishning o'ziga xos jihatlari / “Халқ таълими тизимидаги тегишли раҳбарлик лавозимларига муносиб ходимларни жой-жойига қўйишнинг долзарб масалалари” мавзусида онлайн конференция. Авлониё номидаги педагогларни касбий ривожлантириш ва янги методикаларга ўргатиш миллий-тадқиқот институти. -Т.: 2022. –Б.64-71.
18. Salaeva M.S., Luxmanovna N.M. Kichik maktab yoshdagi o'quvchilarni ijtimoiy faolligini rivojlantirish // *SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 3 | ISSUE 3 | March, 2022*. ISSN: 2181-1601. Uzbekistan www.scientificprogress.uz Pages 380-383. <http://www.scientificprogress.uz/storage/app/media/3-3.%20064.%20380-383.pdf>
19. Salayeva M.S, Shayunusova F.S. Abdulla avloniy asarlari noyob tarixiy-pedagogik va qomusiy meros sifatida / “Yangi O'zbekistonda innovatsion tadqiqotlar” xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya doirasidagi “Intellectual izlanuvchi” Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi (MDH) miqyosida tashkil etilgan xalqaro ilmiy-amaliy ko'rik tanloviga taqdim etilgan ilmiy ishlaringiz ilmiy kengash tomonidan ko'rib chiqilib, bir ovozdan ma'qullandi. № 531 Farg'ona sh. Sana: 30.12.202
20. Salaeva M.S., Urazova K.V. Boshlang'ich ta'limda o'quv faoliyatning kichik maktab yoshidagi o'quvchilar psixik rivojlanishiga ta'siri / «Білім беру қызметі: инновациялық әдістер, құралдар және тәсілдер» тақырыбындағы халықаралық форум материалдары – Шымкент: «Қызмет» баспаханасы, 2022. - В.432-441. ISBN 978-601-06-8694-6